

Айзък Азимов

Двестагодишният човек

Трите закона на роботиката:

1. Роботът не може да причини вреда на човека или с бездействието си да допусне на човека да бъде причинена вреда.
2. Роботът е длъжен да се подчинява на всички заповеди на човека, освен ако те са в противоречие с Първия закон.
3. Роботът е длъжен да защитава своята сигурност, докато тази защита не е в противоречие с Първия или Втория закон.

1

Ендрю Мартин каза „Благодаря“ и седна на предложението му стол. Нямаше вид да е стигнал до крайния предел на търпението, но в действителност беше така.

Всъщност нямаше никакъв вид, защото лицето му беше напълно безизразно, с изключение на тъгата, която някой можеше да си въобрази, че вижда в очите му. Косата му беше гладка, светлокафява, с тънички косми, а по лицето му нямаше окосмяване. Изглеждаше току-що гладко избръснат. Дрехите му бяха доста старомодни, но спретнати и в тях преобладаваше кадифен пурпурночервен цвят.

Срещу него зад бюрото седеше хирургът, а върху плочката с името му на бюрото беше изписан цял ред букви и цифри, на които Ендрю не обръна никакво внимание. Достатъчно беше да го нарича „докторе“.

– Кога може да се направи операцията, докторе? – попита той.

Хирургът отговори спокойно, с онази нотка на уважение, която всеки робот винаги използва, когато се обръща към човешко същество.

– Не съм сигурен, сър, дали съм разбрал как или върху кого трябва да се извърши такава операция.

Върху лицето на хирурга би могла да се изпише почтителна непреклонност, ако робот като него от леко бронзирана неръждаема стомана можеше да има такова или каквото и да било друго изражение.

Ендрю Мартин се вгледа в дясната ръка на робота, режещата му ръка, отпусната върху бюрото в пълно спокойствие. Пръстите бяха дълги и оформени в артистично извити метални криви, толкова грациозни и удобни, че човек можеше да си представи как скалпелът им приляга и временно се превръща в едно цяло с тях.

В работата му сигурно нямаше колебание, запъване, трепет, грешки. Това, разбира се, беше резултат от специализацията, така желана от човечеството, че вече съвсем малък брой работи получаваша индивидуални мозъци. А този, макар и да имаше мозък, беше с толкова ограничени възможности, че не позна Ендрю – вероятно никога не бе чувал за него.

– Мислили ли сте някога, че бихте желали да се превърнете в човек? – попита Ендрю.

Хирургът се поколеба за миг, сякаш въпросът не можеше да намери място сред неговите позитронни схеми.

– Но аз съм робот, сър.

– Не е ли по-добре да си човек?

– По-добре е да си по-добър хирург, сър. Не бих могъл да съм по-добър хирург, ако бях човек, а само ако бъда по-съвършен робот. Бих бил доволен, ако мога да бъда по-съвършен робот.

– Нима не ви обижда, че мога да ви заповядвам? Че мога да ви накарам да станете, да седнете, да мръднете вдясно или вляво, като само ви кажа да го направите?

– За мен е удоволствие да ви угодя, сър. А ако нарежданията ви са в разрез с предназначението ми да служа най-почтително на вас или на всяко друго човешко същество, аз няма да ви се подчиня. Първият закон относно задълженията ми, осигуряващи безопасността на човека, ще надделее над Втория закон за подчинението. С това изключение подчинението е удоволствие за мен... Но кого ще трябва да оперирам?

– Мен – отвърна Ендрю.

– Но това е невъзможно. Операцията е явно увреждаща.

– Няма значение – изрече спокойно Ендрю.

– Аз не бива да нанасям вреда – каза хирургът.

– Не трябва да навреждате на човешко същество – съгласи се Ендрю. – Но аз също съм робот.

2

Ендрю приличаше много повече на робот, когато го... произведеха. Тогава беше толкова робот, колкото и всички други съществуващи по онова време роботи, добре проектиран и функционален.

Беше се справил добре в дома, където бе заведен в онези дни, когато работи в домакинството, а и по цялата планета бяха рядкост.

В къщата живееха четирима: Сър, Мем, Мис и Малка мис.

Естествено, той знаеше имената им, но никога не ги употребяваше. Сър беше Джерълд Мартин.

Неговият сериен номер беше НДР... Забрави цифрите. Разбира се, това беше много отдавна, но ако би искал да ги помни, не можеше да забрави. Не бе пожелал да ги запомни.

Малка мис първа го нарече Ендрю, защото не можеше да използва буквите, и всички останали я последваха.

Малка мис... Бе живяла деветдесет години и отдавна бе починала. Веднъж се бе опитал да я нарече Мем, но тя не му бе позволила. Беше останала Малка мис до последния си ден.

Ендрю бе конструиран да изпълнява задълженията на прислужник, камериер, лакей. Това бяха дни на експериментиране – за него и всъщност за всички роботи навсякъде, с изключение на роботите в индустрията и станциите извън Земята.

Маринови му се радваха и половината време той не можеше да си върши работата, защото Мис и Малка мис предпочитаха да играят с него.

Мис първа разбра как може да се постигне това.

– Заповядваме ти да играеш с нас, а ти трябва да изпълняваш заповедите – каза тя.

– Съжалявам, Мис – отвърна Ендрю, – но предшестващата заповед от Сър би трябвало да се изпълни с предимство.

– Татко каза само, че се надява да се заемеш с почистване – възрази Мис. – Това не е кой знае каква заповед. Аз ти заповядвам.

Сър нямаше нищо против. Той обичаше Мис и Малка мис дори повече, отколкото ги обичаше Мем, а Ендрю също ги обичаше. Поне ефектът, който оказваха върху действията му, при човешко същество щеше да бъде наречен резултат от обич. Ендрю мислеше за това като за обич, защото не знаеше друга дума, с която да го изрази.

Именно за Малка мис Ендрю изряза от дърво гердан. Тя му бе наредила да го направи. Изглежда, Мис бе получила гердан от слонова кост за рождения си ден и Малка мис не се чувствуваше много щастлива от това. Тя имаше само парче дърво, което даде на Ендрю заедно с малък кухненски нож.

Той бе направил бързо украшението и Малка мис каза:

– Хубаво е, Ендрю. Ще го покажа на татко.

Сър не можеше да повярва.

– Откъде го взе в действителност, Манди? – Така наричаше той Малка мис. Когато Малка мис го увери, че му казва истината, той се обърна към Ендрю. – Ти ли направи това, Ендрю?

– Да, сър.

– И модела ли измисли?

– Да, сър.

– Откъде взе идеята?

– Това е геометрична форма, сър, която подхожда на влакнестия строеж на дървото.

На следващия ден Сър му донесе друго, по-голямо парче дърво и електрически вибронож.

– Направи нещо от това, Ендрю – нареди му той. – Каквото пожелаеш.

Ендрю се зае със задачата, а Сър го наблюдаваше, после дълго гледа готовото произведение. Оттогава вече Ендрю не прислужваше на масата. Вмести това му наредиха да чете книги за конструиране на мебели и той се научи да прави шкафове и бюра.

– Това са поразяващи произведения, Ендрю – заяви Сър.

– Приятно ми е да ги правя, сър – отвърна Ендрю.

– Приятно ти е?

– Някак си веригите на мозъка ми провеждат по-леко. Чувал съм ви да употребявате думата „приятно ми е“ и начинът, по който я използвате, отговаря на това, което чувствам. Приятно ми е да ги правя, сър.

3

Джерълд Мартин заведе Ендрю в районното бюро на „Юнайтид Стейтс Роботс енд Мъкеникъл Мен“. Като член на местното законодателно тяло той лесно успя да уреди среща с главния рロボпсихолог. Всъщност именно като член на местния законодателен орган той бе успял да се снабди с робот – през онези дни, когато роботите бяха рядкост.

Навремето Ендрю не разбра нищо, но по-късно, когато бе научил повече неща, той се върна отново към тази сцена и я видя в нова светлина.

Робопсихологът Мертън Мански слушаше, като все повече смръщваше вежди и на няколко пъти успя да спре пръстите си да не барабанят по масата. Чертите на лицето му бяха изопнати, по челото имаше бръчки и сякаш можеше да е и по-млад, отколкото изглеждаше.

– Роботиката не е точна наука, мистър Мартин – каза той. – Не мога да ви го обясня подробно, но математиката, с която се определя разполагането на позитронните схеми, е твърде сложна и позволява само приблизителни решения. Естествено, тъй като изграждаме всичко въз основа на трите закона, те са неотменими. Ние, разбира се, ще сменим вашия робот.

– О, не – възпря го Сър. – Въобще не става въпрос за неизправност от негова страна. Той изпълнява превъзходно всички възложени му задачи. Важното е, че освен това прави чудесни дърворезби и никога не се повтаря. Създава произведения на изкуството.

Мански беше объркан.

– Странно. Разбира се, ние вече се опитваме да изготвяме обобщени схеми... Действително ли влага творчество според вас?

– Вижте сам. – Сър му подаде малка дървена сфера, върху която беше изрязана сцена на игра – момчетата и момичетата бяха толкова малки, че едва се различаваха, но имаха идеални пропорции и толкова естествено се сливаха с влакнестия строеж, че самите нишки сякаш също бяха изрязани.

– Той ли го е направил? – възкликна Мански. Върна сферата, като поклати глава. – Чиста случайност. Нещо в схемата.

– Можете ли да го повторите?

– Вероятно не. Нищо подобно не сме забелязали досега.

– Много добре! Нямам нищо против Ендрю да е единственият.

– Предполагам, че компанията ще иска да върнете вашия робот за изследвания – рече Мански.

– И дума не може да става – заяви решително Сър. – Не си го въобразявайте дори. – Обърна се към Ендрю: – А сега да си вървим.

– Както пожелаете, сър – отвърна Ендрю.

4

Мис бе започнала да ходи по срещи с момчета и не се свърташе много из къщи. Сега хоризонтът на Ендрю се запълваше от Малка мис, вече не толкова малка. Тя никога не забрави, че първото изрязано от дърво украшение той бе направил за нея. Носеше го на сребърна верижка на врата си. Тя първа възрази против навика на Сър да раздава произведенията му.

- Татко, ако някой ги иска, нека да плаща за тях. Струват си.
- Не ти прилича да си алчна, Манди.
- Не на нас, татко. На художника.

Ендрю дотогава не бе чувал тази дума и когато остана сам, я потърси в енциклопедията. След това отново направиха посещение, този път при адвокатата на Сър.

- Какво мислиш за това, Джон? – попита го Сър.

Адвокатът беше Джон Фейнголд. Имаше бяла коса, издут корем и контактните му лещи бяха оцветени по края в яркзелено. Той разгледа малката плочка, която Сър му бе дал.

– Красива е... Но вече зная новината. Това е резба, направена от твоя робот. Същия, когото си довел.

- Да, Ендрю ги прави. Нали така, Ендрю?
- Да, сър – отвърна Ендрю.

- Колко би платил за това, Джон? – попита Сър.

- Не мога да кажа. Не съм колекционер на такива неща.

– Ще повярваш ли, че ми предложиха двеста и петдесет долара за такова малко нещо? Ендрю изработи столове, които се продадоха по петстотин долара. В банката има двеста хиляди долара от произведенията на Ендрю.

- Господи, той те прави богаташ, Джерълд.

– Полубогаташ – уточни Сър. – Половината е по сметка на името Ендрю Мартин.

- На работа?

- Точно така. И искам да зная дали това е законно.

– Законно? – Столът на Фейнголд изскърца, когато той се облегна в него. – Няма такъв прецедент, Джерълд. Как твоят робот подписа необходимите документи?

- Той може да се подписва и аз занесох подписа му в банката. Него

самия не го заведох. Има ли още нещо, което трябва да се направи?

– Хм. – Очите на Фейнголд сякаш обърнаха погледа си навътре за миг. След това той каза: – Можем да учредим съвет за попечителство, който да се занимава с всички финансови въпроси от негово име, и така ще поставим слой изолация между него и враждебния свят. С изключение на това съветът ми е да не правим нищо. Засега никой не те спира. Ако някой има възражения, нека той да заведе дело.

– А ти ще се заемеш ли със случая, ако бъде заведено дело?

– Разбира се, ако ми се заплати.

– Колко?

– Нещо като това. – Фейнголд посочи дървената плочка.

– Нормално – съгласи се Сър.

– Ендрю, доволен ли си, че имаш пари? – обърна се Фейнголд към робота.

– Да, сър.

– Какво смяташ да правиш с тях?

– Да плащам за неща, сър, за които в противен случай ще трябва да плаща Сър. Така ще му спестя разходи, сър.

5

Такива случаи се появиха. Поправките бяха скъпи, а още по-скъпо струваха подобренията. С годините се произвеждаха нови модели роботи и Сър се грижеше Ендрю да получава всяко ново устройство, докато той се превърна в образец на метално превъзходство. Всичко беше платено от Ендрю. Той настояваше за това.

Само позитронните схеми оставаха недокоснати. По този въпрос Сър беше категоричен.

– Новите не са толкова добри като твоите, Ендрю – твърдеше той. – Новите роботи нищо не струват. Компанията се научи да прави по-точни схеми. Новите роботи не дават отклонения. Те вършат онова, за което са предназначени, и нищо друго. Аз те предпочитам пред тях.

– Благодаря ви, сър.

– И това се дължи на теб, Ендрю, не го забравяй. Сигурен съм, че Майски е сложил край на обобщените схеми веднага след като те видя. Той не обича непредвиденото... Знаеш ли колко пъти те е искал, за да те изследва? Девет пъти! Но аз никога не му разреших да те вземе и сега, след като се пенсионира, ще ни остави на спокойствие.

И така, косата на Сър оредя и посивя, а лицето му подпухна, докато Ендрю изглеждаше по-добре, отколкото когато бе дошъл в семейството.

Мем се бе присъединила към някаква артистична колония някъде из Европа, а Мис бе станала поетеса в Ню Йорк. Те пишеха понякога, но не много често. Малка мис бе омъжена и живееше наблизо. Тя казваше, че не иска да се разделя с Ендрю и когато се роди детето ѝ, Малък сър, позволи на Ендрю да държи биберона и да го храни.

Когато се роди внукът, Ендрю почувства, че Сър има кой да му замени тия, които го бяха напуснали. Нямахше да е толкова несправедливо да се обърне към него с молбата си.

– Сър, много щедро беше от ваша страна да ми позволите да харча парите си, както пожелаея.

– Те са твои пари, Ендрю.

– Само благодарение на вашето добро желание, сър. Не вярвам законът да е можел да ви попречи да ги задържите за себе си.

– Законът не може да ме убеди да постъпвам нечестно, Ендрю.

– Въпреки всички разходи и въпреки данъците, сър, аз имам близо шестстотин хиляди долара.

- Зная, Ендрю.
- Искам да ви ги дам, сър.
- Няма да ги взема, Ендрю.
- В замяна на нещо, което можете да ми дадете, сър.
- И какво е то, Ендрю?
- Свободата ми, сър.
- Твоята...
- Искам да откупя свободата си, сър.

6

Не се оказа толкова лесно. Сър се бе изчервил, бе възкликнал: „Господи!“ , бе се обърнал и излязъл от стаята.

Малка мис успя да го убеди, предизвикателно и грубо – и то пред Ендрю. В течение на тридесет години никой не се бе колебал да говори пред Ендрю независимо дали разговорът се отнасяше до него или не. Той беше само робот.

– Татко, защо го приемаш като лична обида? – каза му тя. – Той пак ще бъде тук. Ще ни бъде верен. Ендрю не може да постъпва другояче. Това е вградено в него. Той иска само една формалност на думи. Исква да бъде наричан свободен. Толкова ли е ужасно? Нима не го е заслужил? За бога, ние с него говорим за това от години.

– Значи от години говорите?

– Да, и той постоянно отлагаше от страх да не те обиди. Аз го накарах да говори с теб.

– Той не знае какво е свобода. Той е робот.

– Татко, ти не го познаваш. Прочел е всичко, което имаме в библиотеката. Не зная какво чувства вътре в себе си, но не зная какви са и твоите чувства. Когато разговаряш с него, виждаш, че реагира на различни абстракции също като теб и мен, а какво друго има значение? Ако реакциите на някой друг са като твоите, какво повече можеш да искаш?

– Законът няма да възприеме подобно отношение – рече гневно Сър. – Слушай, ти! – обърна се той към Ендрю с нарочно груб глас. – Не мога да те освободя освен по законен път, а ако отидем в съда, не само че няма да получиш свободата си, но и властите ще бъдат официално уведомени за парите ти. Ще ти кажат, че роботът няма право да печели пари. Нима това бълнуване заслужава да загубиш парите си?

– Свободата няма цена, сър – отвърна Ендрю. – Дори само възможността да я придобия си заслужава парите.

7

Съдът би могъл също да застане на становището, че свободата няма цена, и да реши, че на никаква цена, колкото и висока да е, робот не би могъл да откупи свободата си.

Простото изказване на областния прокурор, представител на онези, които се бяха противопоставили на свободата, беше:

„Думата «свобода» няма смисъл, когато се прилага спрямо робот. Само човешко същество може да бъде свободно.“

Той го заяви няколко пъти, когато изглеждаше подходящо; бавно, като спускаше ритмично ръцете си на бюрото пред него, за да подчертава думите.

Малка мис поиска разрешение да говори в полза на Ендрю. Казаха цялото й име, нещо, което Ендрю никога преди не бе чувал да се произнася.

– Аманда Лора Мартин Чарни, имате думата.

– Благодаря ви, ваше благородие – каза тя. – Аз не съм адвокат и не зная как подобава да се изказвам, но се надявам, че ще се вслушате в смисъла на думите ми, а не само в тяхното звучене.

Нека се помъчим да разберем какво означава да си свободен в случая на Ендрю. В някои отношения той и сега е свободен. Струва ми се, че вече над двадесет години никой в семейство Мартин не му е наредил да извърши нещо, което сме смятали, че той не би извършил по собствено желание.

Но ние можем, ако пожелаем, да му дадем нареждане да извърши каквото и да е, да му заповядваме колкото си искаме грубо, защото той е машина, която ни принадлежи. Защо да можем да постъпваме така, след като ни е служил толкова дълго и вярно и е спечелил толкова пари за нас? Той не ни дължи нищо повече. Длъжниците сме ние.

Дори и законно да ни бъде забранено да държим Ендрю в робство, той въпреки това ще ни служи по собствено желание. Да бъде обявен за свободен ще представлява само игра на думи, но за него ще означава много. Ще му даде всичко, а на нас няма да струва нищо.

За миг съдията сякаш потисна усмивката си.

– Разбирам мисълта ви, мисис Чарни. Факт е, че няма обвързващ закон в това отношение, няма и прецедент. Съществува обаче негласното схващане, че само човекът може да притежава свобода. Мога да създам

нов закон тук, при условие че не бъде отхвърлен от по-висшестоящ съд, но не съм в състояние с лекота да пренебрегна това схващане. Позволете ми да поговоря с робота. Ендрю!

– Да, ваше благородие.

Ендрю за първи път проговори в съда и съдията за миг остана изненадан от човешкия тембър на гласа му.

– Защо искаш да си свободен, Ендрю? – запитва го той. – Какво значение ще има това за теб?

– Вие бихте ли искали да бъдете роб, ваше благородие? – отвърна Ендрю.

– Но ти не си роб. Ти си един много добър робот, гениален робот, както чувам, можеш да се изявяваш артистично. Какво повече би могъл да направиш, ако си свободен?

– Може би нищо повече от онова, което върша сега, ваше благородие, но с повече радост. В тази съдебна зала бе казано, че само човешко същество може да бъде свободно. Струва ми се, че свободен може да бъде само онзи, който иска да бъде свободен. Аз искам да бъда свободен.

Именно това помогна на съдията да вземе решение. Съдбоносното изречение в решението му беше: „Нямаме право да откажем свободата на обект с достатъчно развит ум, за да разбере, понятието и да пожелае състоянието“.

След известно време решението бе потвърдено от Световния съд.

8

Сър продължаваше да недоволства и грубият му глас караше Ендрю да се чувства така, сякаш в схемите му е станало късо съединение.

– Не искам проклетите ти пари, Ендрю – рече Сър. – Ще ги взема само защото в противен случай няма да се чувстваш свободен. Отсега нататък можеш сам да избираш работата си и да я вършиш както си искаш. Няма да ти давам нареждания, освен това – върши каквото си искаш. Но аз все още нося отговорност за теб; това е част от решението на съда. Надявам се, че го разбираш.

Малка мис го прекъсна.

– Не ставай раздразнителен, татко. Отговорността не е някакво тежко задължение. Знаеш, че не ще трябва да вършиш нищо. Трите закона са все още в сила.

– Тогава в какво се изразява свободата му?

– Нима човешките същества не са обвързани от собствените си закони, сър? – намеси се Ендрю.

– Няма да споря – отвърна Сър. Той стана, излезе и оттогава Ендрю го срещаше много рядко.

Малка мис често идваше да го види в малката къща, която бе построена за него. Естествено, в нея нямаше кухня, нито баня. Имаше само две стаи: едната беше библиотека, а другата нещо средно между работилница и склад. Ендрю приемаше много поръчки и като свободен робот работеше повече, отколкото преди, докато къщата беше изплатена и му бе прехвърлена законно.

Един ден при него дойде Малък сър... Не, Джордж! Малък сър бе настоял за това след решението на съда. „Свободният робот не нарича никого Малък сър – бе заявил той. – Аз ти викам Ендрю и ти трябва да ми викаш Джордж.“

Думите му прозвучаха като нареждане, затова Ендрю го наричаше Джордж – но Малка мис си остана Малка мис.

Този ден Джордж дойде сам, за да му съобщи, че Сър е на смъртно легло. Малка мис беше при него, но Сър искаше да види и Ендрю.

Гласът на Сър беше доста силен, макар той да не можеше да се движи много. С мъка повдигна ръка.

– Ендрю – рече той, – Ендрю... Джордж, не ми помагай. Аз просто умирам; не съм инвалид... Ендрю, доволен съм, че си свободен. Исках

само да ти го кажа.

Ендрю не знаеше какво да отвърне. Досега никога не бе виждал умиращ човек, но знаеше, че по този начин човешките същества престават да функционират. Това беше принудително и необратимо демонтиране и Ендрю не знаеше какво е уместно да каже. Можеше само да стои прав, съвсем неподвижен и да мълчи.

Когато се свърши, Малка мис му каза:

– Може напоследък да не е изглеждал особено приятелски разположен към теб, Ендрю, но нали разбираш, беше вече стар и му тежеше, че ти поиска да бъдеш свободен.

И тогава Ендрю намери необходимите думи:

– Никога нямаше да бъда свободен, ако не беше той, Малка мис.

Едва след смъртта на Сър Ендрю започна да облича дрехи. Започна с чифт стари панталони, които му бе дал Джордж.

Джордж беше вече женен и бе станал адвокат. Беше постъпил в кантората на Фейнголд. Старият Фейнголд бе починал отдавна, но дъщеря му бе продължила работата и по-късно фирмата бе променена на „Фейнголд и Мартин“. Тя продължи да се казва така дори и след като дъщерята се оттегли и мястото ѝ бе заето от друг Фейнголд. По времето, когато Ендрю за първи път облече дрехи, името Мартин току-що бе прибавено към фирмата.

Джордж се бе опитал да не се засмее, когато Ендрю за първи път обу панталоните, но за очите на Ендрю усмивката не можеше да остане скрита. Джордж му показва как да манипулира със статичния товар, за да отваря панталоните, да ги обвива около долната половина на тялото си и да ги затваря. Джордж направи демонстрация със собствените си панталони, но Ендрю съзнаваше добре, че ще му трябва известно време, докато успее да повтори сръчното движение.

– Но защо са ти панталони, Ендрю – попита го Джордж. – Тялото ти е толкова красиво функционално, че е срамота да го покриваш – особено след като не трябва да се безпокоиш нито за температурата, нито за някакъв свян. Още повече че не стоят добре върху метал.

– Нима човешките тела не са красиво функционални, Джордж? И въпреки това вие се покривате – рече Ендрю.

– За топлина, за чистота, за предпазване, за декоративност. Нищо от изброеното не се отнася до теб.

– Без дрехи се чувствавам гол – отвърна Ендрю. – Чувствавам се различен, Джордж.

– Различен! Ендрю, сега на Земята има милиони работи. В нашия район според данни от последното преброяване има почти толкова работи, колкото и хора.

– Зная, Джордж. Съществуват работи, които вършат всяка работа, която човек може да си представи.

– И никой от тях не носи дрехи.

– Но никой от тях не е свободен, Джордж.

Малко по малко Ендрю увеличи гардероба си. Спираха го усмивките на Джордж и погледите на хората, които му даваха поръчки.

Макар и да беше свободен, в него беше вградена внимателно разработена програма за поведението му спрямо хората, така че той се осмеляваше да напредва само с най-ситни стъпки. Откритото неодобрение го връщаше месеци назад.

Не всички приемаха Ендрю като свободен. Той не можеше да се сърди за това, но когато мислеше по този въпрос, мисловният му процес срещаше известни затруднения.

Най-вече се стремеше да не облича дрехи или поне не много, когато смяташе, че Малка мис ще го посети. Тя беше вече стара и често заминаваше на по-топъл климат, но щом се върнеше, първата ѝ работа беше да го посети.

При едно от завръщанията ѝ Джордж му каза с досада:

– Тя ме нави, Ендрю. Догодина ще се кандидатирам за законодателното събрание. Какъвто дядото, казва тя, такъв и внукът.

– Какъвто дядото... – Ендрю се запъна несигурен.

– Искам да кажа, че аз, Джордж, внукът, ще бъда като дядото, Сър, който навремето е бил член на законодателното събрание.

– Щеше да е приятно, Джордж, ако Сър все още... – Ендрю замлъкна, защото не искаше да каже „функционираше изправно“. Не беше подходящо.

– Беше жив – рече Джордж. – Да, аз също си мисля понякога за старото чудовище.

По-късно Ендрю въртя в ума си този разговор. Бе забелязал собствената си неспособност да води разговор с Джордж. Някак си езикът се бе променил от времето, когато Ендрю бе създаден с вграден в него речник. Освен това Джордж използваше разговорен език, какъвто Сър и Малка мис не бяха употребявали. Защо бе нарекъл Сър чудовище, когато тази дума явно не беше подходяща?

Ендрю не можеше да потърси съвет и от своите книги. Те бяха стари и се занимаваха най-вече с обработка на дърво, изкуство и конструиране на мебели. Нямаше нито една върху езика, нито една за поведението на човешките същества.

В този миг му се стори, че трябва да потърси подходящи книги; а като свободен робот сметна, че не трябва да моли Джордж. Реши да отиде в града и да използва библиотеката. Решението беше триумфално и той почувства, че електро-потенциалът му се повишава осезаемо. И се наложи дори да включи една реактивна бобина.

Облече цял костюм, сложи си и дървен ланец на рамото. Би предпочел блестящата пластмаса, но Джордж бе казал, че дървото е много по-

подходящо, а и полираният кедър бе значително по-ценен.

Бе се отдалечил на около стотина крачки от къщата, когато нарастващото съпротивление го спря. Той изключи реактивната бобина, но когато и това не помогна, се върна в къщата, написа на лист хартия „Отивам до библиотеката“ и го постави на видно място върху работната си маса.

10

Ендрю не успя да стигне до библиотеката. Бе разучил картата. Знаеше пътя, но не и как изглежда. Действителните ориентери не приличаха на символите от картата и той започна да се колебае. Накрая си помисли, че е обърнал пътя, защото всичко му се струваше непознато.

Беше минал покрай няколко полски робота, но когато реши, че трябва да попита за пътя, не се виждаше никой. Една кола мина покрай него и не спря. Застана в нерешителност, което означаваше напълно неподвижно, и тогава видя, че през полето към него се приближават две човешки същества.

Той се обърна с лице към тях и те промениха посоката си, за да се срещнат с него. Миг преди това бяха разговаряли на висок глас; беше ги чул; но сега мълчаха. Във вида им имаше нещо, което Ендрю възприемаше като несигурност у хората. Бяха млади, но не много. Може би по на двайсет години? Ендрю никога не можеше да прави преценка за възрастта на хората.

– Бихте ли ми описали пътя до градската библиотека, господо? – запита ги той.

Единият от тях, по-високият от двамата, чиято висока шапка го издължаваше още повече, почти с насмешка каза не на Ендрю, а на другия:

– Това е робот.

Другият имаше топчест нос и подпухнали клепачи. Той се обърна не към Ендрю, а към първия:

– И е облечен в дрехи.

Високият щракна пръсти.

– Това е свободният робот. Мартинови имат един робот, който никой не притежава. Иначе защо ще носи дрехи?

– Попитай го – подметна оня с топчестия нос. Ти Мартиновият робот ли си? – попита високият.

– Аз съм Ендрю Мартин, сър – отвърна Ендрю.

– Добре. Съблечи си дрехите. Роботите не носят дрехи. – Обърна се към другия – Отвратително е. Погледни го.

Ендрю се поколеба. Толкова отдавна не бе чувал заповед, изречена с такъв тон, че за миг схемите на Втория закон не се задействаха.

– Съблечи дрехите си. Заповядвам ти – рече високият.

Ендрю започна бавно да се съблича.

– Хвърли ги – нареди високият.

– Щом не принадлежи на никого – подхвърли оня с топчестия нос, – може да стане наш, както и на всеки друг.

– Във всеки случай – поде високият – кой може да възрази срещу онова, което ще направим? Не повреждаме чужда собственост... Застани на главата си – нареди на Ендрю.

– Главата не е предвидена за... – започна Ендрю.

– Това е заповед. Ако не знаеш как, поне попитай.

Ендрю отново се поколеба, после се наведе, за да опре глава в земята. Опита се да вдигне краката си и тежко падна.

– Продължавай да лежиш там – рече високият. След това се обърна към другия. – Можем да го разглобим. Разглобявал ли си някога робот?

– А той ще ни позволи ли?

– Как може да ни спре?

Нямаше начин Ендрю да ги спре, ако му заповядаха строго да не се съпротивява. Вторият закон за подчинение имаше предимство пред Третия закон за самосъхранение. Във все случай той не можеше да се отбранява, без да ги нарани, а това означаваше нарушение на Първия закон. При тази мисъл всички подвижни блокове се натегнаха леко и той потръпна, както беше легнал.

Високият се приближи и го побутна с крак.

– Тежък е. Май ще ни трябват инструменти, за да свършим тая работа.

– Можем да му заповядаме сам да се разглоби – подхвърли оня с топчестия нос. – Голям смях ще падне да го гледаме как ще се опитва да го направи.

– Така е – съгласи се замислено високият, – но най-напред нека го разкараме от пътя. Ако някой случайно мине...

Беше твърде късно. Някой наистина се приближаваше и това беше Джордж. От легналото си положение Ендрю го видя да преваля малка височина не много далеч. Искаше му се да му обади по някакъв начин, но последната заповед беше „продължавай да лежиш там“.

Джордж се затича и стигна до тях задъхан. Двата младежи се отдръпнаха малко и зачакаха замислени.

– Да не би нещо да не е наред, Ендрю? – запита разтревожено Джордж.

– Аз съм добре, Джордж – отвърна Ендрю.

– Тогава се изправи... Какво е станало с дрехите ти?

– Това ваш робот ли е, друже? – запита високият.

Джордж се обърна рязко.

– Ничий робот не е. Какво става тук?

– Най-учтиво го помолихме да си свали дрехите. А вас какво ви за-
сяга, шом не го притежавате?

– Какво правеха те, Ендрю? – попита го Джордж.

– Имаха намерението по някакъв начин да ме разчленият – отговори
Ендрю. – Смятаха да ми заповядат да отида на скрито място и да се
саморазглобя.

Джордж погледна двамата младежи и брадичката му потрепера.
Двамата младежи не се отдръпнаха повече. Те се усмихваха. Високият
рече лековато:

– Какво смяташ да правиш, дебелако? Да ни нападнеш?

– Не – отвърна Джордж. – Няма нужда. Този робот е бил в семейст-
вото ми седемдесет години. Той ме познава и ме цени повече от всеки
друг. Ще му кажа, че вие двамата заплашвате живота ми и се опитвате
да ме убиеете. Ще му кажа да ме защитава. Като трябва да избира между
вас и мене, той ще предпочете мен. Знаете ли какво ще ви се случи, ко-
гато ви нападне?

Двамата започнаха да се поотдръпват с израз на несигурност върху
лицата си.

– Ендрю – рече остро Джордж. – аз съм в опасност и тези двама
младежи ще ми причинят зло. Придвижи се към тях!

Ендрю изпълни нареждането и двамата младежи не чакаха повече.
Втурнаха се да бягат.

– Добре, Ендрю, успокой се – каза му Джордж. Изглеждаше раз-
строен. Отдавна бе преминал възрастта, когато бя могъл да приеме въз-
можността да се спречка с един млад човек, а камо ли с двама.

– Аз не можех да ги нараня, Джордж – рече Ендрю. – Виждах, че не
са те нападнали.

– Не ти наредих да ги нападнеш; казах ти само да се придвижиш
към тях. Собственият им страх довърши работата.

– Как могат да се страхуват от работи?

– Това е заболяване, от което човечеството все още не се е излеку-
вало. Но да оставим това. Какво, по дяволите, търсиш тук, Ендрю? Тък-
мо се канех да се върна и да наема хеликоптер, когато те намерих. Как
ти дойде наум да ходиш в библиотеката? Щях да ти донеса всяка книга,
от която имаш нужда.

– Аз съм... – начена Ендрю.

– Свободен робот. Да, да. Добре, какво щеше да търсиш в библиотеката?

– Искам да зная повече за човешките същества, за света, за всичко. И за роботите, Джордж. Искам да напиша история на роботите.

– Хайде да се приберем... – рече Джордж. – И най-напред събери дрехите си. Ендрю, написани са милиони книги за роботиката и във всичките има история на тази наука. Светът е наситен не само с роботи, но и с информация за роботите.

Ендрю поклати глава – човешки жест, който от известно време бе възприел.

– Не история на роботиката, Джордж. История на роботите, написана от робот. Искам да обясня как роботите възприемат всичко случило се, откакто на първите работи им е било позволено да работят и живеят на Земята.

Джордж повдигна вежди, но не отговори нищо.

11

Малка мис наскоро бе отпразнувала осемдесет и третия си рожден ден, но у нея не се забелязваше никаква липса на енергия или решителност. Тя по-често размахваше бастуна си, отколкото се подпираше на него.

Изслуша разказа за случката с възмущение и гняв.

– Това е ужасно, Джордж – заяви тя. – Кои бяха тия млади грубияни?

– Не зная. Но какво значение има? В крайна сметка те не му причиниха зло.

– Но биха могли. Ти си адвокат, Джордж, и ако си състоятелен, това се дължи изключително на таланта на Ендрю. Парите, които той е спечелил, са в основата на всичко, което имаме. Той подsigурява приемствеността в това семейство и няма да позволя да се отнасят към него като към играчка с пружина.

– Какво искаш да направя, мамо? – попита Джордж.

– Казах, че си адвокат. Не ме ли чуваш? Някак си ще заведеш дело и ще принудиш районния съд да обяви права за роботите, а после ще накараш законодателното събрание да приеме необходимите закони и ако се наложи, ще отнесеш целия въпрос до Световния съд. Ще следя, Джордж, и няма да приема никакво отстъпление.

Тя беше напълно сериозна и онова, което започна с цел да се успокои страховитата стара дама, се превърна в интересен заради сложността си юридически проблем. Като най-възрастен партньор във фирмата „Фейнголд и Мартин“ Джордж определи стратегията, но остави истинската работа на по-младите си партньори и най-голяма част на сина си Пол, който също работеше във фирмата и прилежно почти всеки ден докладваше на баба си. Тя от своя страна всеки ден обсъждаше проблема с Ендрю.

Ендрю беше изцяло увлечен. Работата му по книгата за роботите отново се забави, защото той размишляваше над юридическите аргументи и дори понякога стеснително даваше предложения.

– Оня ден Джордж ми каза, че човешките същества винаги са се страхували от роботите. Докато това е така, съдебните и законодателните органи едва ли ще положат значителни усилия за тяхната защита. Не трябва ли да се направи нещо по отношение на общественото мнение?

Така че, докато Пол се занимаваше с проблема в съда, Джордж се изкачи на обществения подиум. Това му позволяваше да не се държи официално и дори понякога стигаше дотам, да облича дрехи от новия стил, които наричаше „драперии“.

– Само внимавай да не се препънеш в тях на сцената, татко – посъветва го Пол.

– Ще внимавам – отвърна унило Джордж.

При един случай той говори пред годишната конвенция на редакторите от холографните емисии на новини и между другото каза:

– Щом като по силата на Втория закон можем да изискваме от всеки робот неограничено подчинение във всяко отношение, без да се причинява вреда на човешко същество, тогава всяко човешко същество, всяко човешко същество има страхотна власт над всеки робот, всеки робот. По-специално, тъй като Вторият закон има предимство пред Третия, всяко човешко същество може да използва закона за подчинението, за да надвие закона за самосъхранение. Може да заповяда на всеки робот да се самоповреди или дори да се саморазруши по каквато и да е причина или дори без никаква причина. Справедливо ли е това? Така ли се отнасяме към животните? Дори неодушевеният предмет, който ни е служил вярно, има правото да иска да го зачитаме. А роботът не е безчувствен; не е животно. Може да мисли достатъчно добре, за да разговаря с нас, да спори и да се шегува. Можем ли да се отнасяме с тях като с приятели, можем ли да работим с тях и да не им отдадем някои от плодовете на това приятелство, част от придобивките на общата работа? Щом като човек има правото да дава всякакви заповеди на робота, като се изключи увреждането на човешки същества, той би трябвало да бъде достатъчно почтен, никога да не дава нареждане на робот, което уврежда робота, освен ако това се налага абсолютно от безопасността на човешкото същество. Голямата власт изисква и голяма отговорност и щом роботите имат три закона, с които се предпазват хората, нима е много да се иска хората да имат някой и друг закон, който да предпазва роботите?

Ендрю се оказа прав. Именно борбата за общественото мнение криеше ключа към съдилищата и законодателните органи и накрая бе приет закон, който определяше условията, при които бяха забранени заповеди за увреждане на работи. В него всичко беше изключително усукано и наказанията за нарушението му бяха съвсем несъответстващи, но принципът беше затвърден. Окончателното одобрение от Световното събрание бе прието в деня, когато почина Малка мис.

Това не бе съвпадение. Малка мис се бе държала отчаяно за живота по време на последното обсъждане и се отпусна едва когато научи за победата. Последната й усмивка бе отправена към Ендрю. Последните й думи бяха:

– Ти беше добър към нас, Ендрю.

Умря, като ръката й държеше неговата, докато синът ѝ, жена му и децата стояха на почтително разстояние от тях.

12

Ендрю зачака търпеливо, след като секретарката изчезна във вътрешното помещение. Тя би могла да използва холографното разговорно устройство, но несъмнено бе смутена (или може би разстроена), защото имаше работа с друг робот, а не с човешко същество.

Ендрю се забавляваше, като обмисляше проблема. Можеше ли „разстроен“ да се използва вместо „смутен“, или „смутен“ можеше да се използва не само за хора, но и за роботи?

Подобни проблеми изникваха често, докато работеше над книгата си за роботите. Необходимостта да измисля изречения, за да изрази всякакви сложни понятия, несъмнено бе обогатила речника му. От време на време някой влизаше в стаята и се вглеждаше в него, а той не се опитваше да избягва погледите. Спокойно поглеждаше всеки от тях и всеки от тях на свой ред свеждаше поглед.

Накрая Пол Мартин излезе. Изглеждаше изненадан, или поне така би изглеждал, ако Ендрю би могъл да различи със сигурност изражение то му. Пол бе започнал да употребява повече грим, както вече изискваше модата и за двата пола, и макар така бледите черти на лицето му да изпъкваха повече, Ендрю не го одобряваше. Той откри, че неодобрението спрямо човешки същества, стига да не го изразява с думи, не го караше да се чувства неловко. Можеше дори да го напише. Беше сигурен, че не винаги е било така.

– Влез, Ендрю – покани го Пол. – Съжалявам, че те накарах да чакаш, но имаше нещо, което трябваше да свърша. Влез. Ти каза, че искаш да говориш с мен, но не знаех, че имаш предвид да дойдеш в града.

– Ако си зает, Пол, готов съм да почакам още.

Пол погледна движещите се сенки по циферблата на стената, която служеше като часовник, и каза:

– Имам малко време. Сам ли дойде?

– Наех автомобил.

– Някакви неприятности? – попита Пол доста загрижено.

– Не съм и очаквал неприятности. Моите права се пазят.

Пол доби по-загрижен вид.

– Ендрю, обясних ти, че този закон не може да се налага, поне при повечето условия... И ако продължаваш да носиш дрехи, все някога ще изпаднеш в беда – също като първия път.

- И единствения, Пол. Съжалявам, че си недоволен.
- Погледни от друга страна – ти си почти легенда, Ендрю, и в много отношения си прекалено ценен, за да имаш правото да рискуваш себе си... Как върви книгата?
- Наближавам края, Пол. Издателят е много доволен.
- Добре!
- Не съм сигурен дали той е доволен от книгата като книга. Мисля, че се надява да продаде много бройки, защото е написана от робот, и затова е доволен.
- Страхувам се, че това е човешко.
- Аз не съм недоволен. Нека се продава по каквито и да са причини, тъй като това означава пари, а аз имам нужда от тях.
- Баба ти остави...
- Малка мис беше много щедра и зная, че мога да разчитам на семейството да ми помага и занаят. Но разчитам на хонорара от книгата, за да си помогна в следващия етап.
- А какъв етап ще бъде това?
- Искам да разговарям с ръководителя на „Ю. С. Роботс енд Мъкеникъл Мен“. Опитих се да си уредя среща, но досега не успях да се свържа с него. Корпорацията не ми съдейства за книгата, така че не съм изненадан, нали разбираш.
- Пол явно се развесели.
- Съдействие е последното нещо, което можеш да очакваш от тях. Те не ни оказаха никакво съдействие в голямата ни битка за правата на роботите. Тъкмо напротив, и е лесно да се разбере защо. Дай права на роботите и хората няма да искат да ги купуват.
- Въпреки това – настоя Ендрю, – ако им се обадиш, ще можеш да ми уредиш среща.
- Аз не се ползвам с повече популярност сред тях от теб, Ендрю.
- Но би могъл да им намекнеш, че като ме приемат, ще успеят да отклонят кампанията на „Фейнголд и Мартин“ за подsigуряване права на роботите.
- Това няма ли да е лъжа, Ендрю?
- Да, Пол, а аз не мога да лъжа, затова трябва ти да се обадиш.
- Значи ти не можеш да лъжеш, но си способен да ме накараш аз да излъжа, така ли? Непрекъснато заприличваш все повече на човек, Ендрю.

13

Не беше лесно да се уреди дори с тежестта на името на Пол. Но накрая срещата се състоя и Харли Смайт-Робъртсън, който по майчина линия произхождаше от основателя на корпорацията и бе поставил тирето в името си, за да не се забравя, имаше напълно нещастен вид. Той наближаваше пенсионна възраст и през целия период, докато беше президент, се бе посветил на проблема за правата на роботите. Сивата му коса бе като залепена на тънък пласт върху черепа, лицето му не беше гримирано и той от време на време поглеждаше Ендрю с неокрита враждебност.

– Сър – започна Ендрю, – преди близо един век Мертън Мански от вашата корпорация ми каза, че математиката, с която се определя разполагането на позитронните схеми, е толкова сложна, че позволява само приблизителни решения и поради това моите способности не биха могли напълно да се предвидят.

– Това е било преди един век – Смайт-Робъртсън се поколеба и добави с леден глас: – сър. Вече не е така. Сега нашите роботи се изработват с голяма точност и се обучават специално за работата, която трябва да извършват.

– Да – потвърди Пол, който бе дошъл, както сам каза, за да се увери, че корпорацията ще „играе честно“, – и в резултат моята секретарка трябва да получава точни указания, когато събитията се отклонят от конвенционалните, макар и съвсем малко.

– Щеше да ви бъде значително по-неприятно, ако тя импровизираше – отвърна Смайт-Робъртсън.

– В такъв случай вие вече не произвеждате роботи, подобни на мен, които могат да се нагаждат – рече Ендрю.

– Вече не.

– Изследванията, които направих във връзка с книгата ми – продължи Ендрю, – показват, че аз съм най-старият робот, който е активно действащ сега.

– Най-старият сега – съгласи се Смайт-Робъртсън – и най-старият завинаги. Най-старият, който въобще ще съществува. Никой робот не е полезен след двадесет и петата си година. Те се прибират от корпорацията и се заместват с нови модели.

– Никой от роботите, които се произвеждат сега, не е полезен след

двадесет и петата си година – каза Пол любезно. – Ендрю е изключение в това отношение.

Ендрю, придържайки се към набелязания си план, продължи:

– В качеството си на най-стария робот в света и най-приспособим не съм ли достатъчно необикновен, за да заслужи по-специално отношение от страна на компанията?

– Съвсем не – заяви с леден глас Смайт-Робъртсън. – Вашата необикновеност е неудобство за компанията. Ако бяхте даден под наем, а не направо продаден по някакво нещастно стечение на обстоятелствата, отдавна щяхте да бъдете заменен.

– Точно в това е същността – рече Ендрю. – Аз съм свободен робот и се самопритежавам. Поради това идвам при вас и ви моля да ме замените. Вие не можете да го направите без съгласието, на собственика. В днешни дни такова съгласие изнудвачески се поставя още като условие в договора за даване под наем, но по мое време не беше така.

Смайт-Робъртсън имаше едновременно стреснат и озадачен вид и за миг настъпи мълчание. Ендрю се бе загледал в холографното изображение на стената. То представляваше смъртна маска на Сюзън Келвин, светица-покровителка на всички специалисти по роботика. Тя бе умряла преди близо два века, но в резултат на работата над книгата си Ендрю я познаваше толкова добре, че дори би могъл да убеди себе си, че я е срещал, докато е била жива.

– Как бих могъл да ви заменя? Ако ви заменя за робот, как ще мога да дам новия робот на вас като собственик, след като със самия акт на заменяне вие ще престанете да съществувате? – каза Смайт-Робъртсън и се усмихна мрачно.

– Съвсем не е трудно – намеси се Пол. – Личността Ендрю се съдържа в неговия позитронен мозък – единствената му част, която не може да се замени, без да бъде създаден нов робот. Поради това именно позитронният мозък е Ендрю, собственикът. Всяка друга част от тялото на робота може да се замени, без да се засегне личността му, а тези други части са притежание на мозъка. Бих казал, че Ендрю иска да достави на мозъка си ново тяло на робот.

– Точно така – заяви спокойно Ендрю. Той се обърна към Смайт-Робъртсън. – Вие сте произвеждали андроиди, нали? Роботи, които имат външен вид на хора, дори до структурата на кожата?

– Да, произвеждахме – отвърна Смайт-Робъртсън. – Те работеха много добре със синтетичните си кожи и сухожилия. В тях нямаше метал никъде освен в мозъка и въпреки това бяха здрави като металните

роботи. Дори по-здрави при еднакво тегло.

Пол се интересува.

– Не го знаех. Има ли много от тях продадени?

– Нито един – отвърна Смайт-Робъртсън. – Те бяха значително по-скъпи от металните модели и проучванията на пазара показаха, че няма да бъдат приети. Видът им беше прекалено човешки.

– Но както разбирам, корпорацията е запазила специалните си възможности в това отношение – рече Ендрю. – И щом е така, аз искам да бъда заменен с органичен робот, андроид.

Пол беше изненадан.

– Господи! – възкликна той.

– Напълно невъзможно! – заяви твърдо Смайт-Робъртсън.

– Защо да е невъзможно? – попита Ендрю. – Ще заплатя всякаква разумна сума, разбира се.

– Ние не произвеждаме андроиди – отговори Смайт-Робъртсън.

– Вие не желаете да произвеждате андроиди – намеси се веднага Пол. – А това не означава, че не можете да ги произвеждате.

– Въпреки това производството на андроиди е против обществената ни политика – заяви Смайт-Робъртсън.

– Няма закон, който да го забранява – каза Пол.

– Въпреки това ние не ги произвеждаме и няма да ги произвеждаме.

Пол се изкашля, за да прочисти гърлото си.

– Мистър Смайт-Робъртсън, Ендрю е свободен робот, който може да се възползва от закона, гарантиращ правата на роботите. Предполагам, че го съзнавате?

– Прекалено добре дори.

– Този робот в качеството си на свободен робот предпочита да носи дрехи. В резултат него често го унижават неразумни човешки същества въпреки закона срещу унижаване на роботите. Трудно е да се преследват неуточнени нарушения, които не предизвикват общо неодобрение сред онези, които трябва да решават кой е виновен и кой невинен.

– Нашата фирма разбра това още от началото. За съжаление фирмата на вашия баща не можа да го разбере.

– Баща ми почина – рече Пол, – но аз виждам тук явно нарушение и явен виновник.

– За какво говорите? – интересува се Смайт-Робъртсън.

– Моят клиент, Ендрю Мартин – той току-що ми стана клиент, – е свободен робот, който има правото да поиска от „Ю. С. Роботс енд Мъ-кеникъл Мен“ да извърши замяна, каквато корпорацията извършва за

всеки притежател на робот на повече от двадесет и пет години. Всъщност корпорацията настоява за подобни замени. – Пол се усмихна и напълно спокойно продължи. – Позитронният мозък на моя клиент е притежател на тялото на клиента ми, а то е доста по-възрастно от двадесет и пет години. Позитронният мозък иска да бъде сменено тялото и предлага да заплати разумна цена за андроидно тяло. Ако откажете, ще унижите моя клиент и ние ще заведем дело. Общественото мнение едва ли би подкрепило искането на някой робот в подобен случай, но нека ви напомня, че „Ю. С. Роботс“ не е популярна сред обществото. Дори онези, които най-много използват и печелят от роботи, се отнасят с подозрение към корпорацията. Това вероятно е остатък от времето, когато роботите всяваха страх. Може да е и негодувание срещу мощта и богатството на корпорацията, която притежава световен монопол. Каквато и да е причината, негодуванието съществува и мисля, че ще предпочете да не се забърквате в съдебен процес, още повече че моят клиент е богат, ще живее още много векове и няма причина да не води битката вечно.

Омайт-Робъртсън бавно почервения.

– Вие се опитвате да ме принудите...

– Не ви принуждавам нищо – заяви Пол. – Ако пожелаете да откажете да изпълните разумното искане на моя клиент, можете да го сторите и ние ще си отидем, без да кажем дума повече. Но ще заведем дело, тъй като имаме това право, и ще видите, че накрая ще загубите.

– В такъв случай... – запъна се Смайт-Робъртсън и млъкна.

– Виждам, че ще се съгласите – рече Пол – Може би ще проявите нерешителност, но накрая ще се съгласите. Позволете ми в такъв случай да ви уверя в още нещо. Ако в процеса на прехвърляне на мозъка на моя клиент от сегашното му тяло в органичното той бъде макар и най-леко увреден, аз няма да се успокоя, докато не сринат корпорацията със земята. Ако е необходимо, ще взема всички възможни мерки, за да мобилизирам общественото мнение срещу корпорацията, в случай че дори една нишка от платинено-иридиевия мозък на клиента ми бъде повредена. – Той се обърна към Ендрю и го попита: – Съгласен ли си с мен, Ендрю?

Ендрю се двоуми доста време. Това означаваше да се съгласи с лъжа, изнудване, дразнене и унижаване на човешко същество. Но няма физическо увреждане, няма физическо увреждане, каза си той. Накрая успя да произнесе едва чуто:

– Да.

14

Беше също като да те създават отново. Цели дни, седмици и накрая месеци Ендрю се чувствуваше, сякаш не е същият, и най-простите действия водеха до съмнения.

Пол беше побеснял от гняв.

– Повредили са те, Ендрю. Ще трябва да заведем дело.

Ендрю заговори много бавно:

– Не трябва. Никога няма да докажеш зъл...

– Зъл умисъл?

– Зъл умисъл. Освен това ставам все по-силен, по-добре се чувствам. Това е от тре...

– Тревогата?

– Травмата. Все пак никога досега не е извършвана такава оп... о... оп...

Ендрю усещаше мозъка си отвътре. Никой друг не би могъл да го стори. Той знаеше, че е добре, и през месеците, които му бяха необходими, за да се научи на пълна координация и позитронно взаимодействие, той прекарваше часове пред огледалото.

Не беше напълно очовечен! Лицето му беше безизразно – прекалено безизразно, а движенията прекалено отмерени. Липсваше им безгрижната грациозност на човешкото същество, но може би това щеше да дойде с времето. Поне сега можеше да носи дрехи, без да изпква нелепата аномалия на подаващото се от тях метално лице.

Накрая един ден той заяви:

– Ще започна отново работа.

– Това означава, че си добре – засмя се Пол. – Какво ще правиш? Нова книга?

– Не – отвърна Ендрю. – Живея твърде дълго, за да може някоя професия да ме увлече така, че да не ме пуска. Имаше време, когато бях преди всичко художник, и мога да се върна към това. Имаше време, когато бях историк, и може отново да се заема с писане. Но сега искам да стана робобиолог.

– Искаш да кажеш робопсихолог?

– Не. Това би означавало да изучавам позитронните мозъци, а засега ми липсва подобно желание. Робобиологът според мен трябва да се занимава с тялото, което е прикрепено към този мозък.

– Това не е ли специалист по роботика?

– Специалистът по роботика работи с метални тела. Аз ще изучавам органичното хуманоидно тяло, каквото само аз притежавам, доколкото ми е известно.

– Стесняваш си полето на действие – каза замислено Пол. – Като художник всички представи ти принадлежаха; като историк се занимаваше предимно с работи; като робобиолог ще си зает само със себе си.

– Така изглежда – кимна утвърдително Ендрю.

Ендрю трябваше да започне отначало, защото не познаваше дори основите на биологията, не знаеше почти нищо за науката. Той се превърна в постоянен посетител на библиотеките, където се заседяваше с часове при електронните индикатори и изглеждаше напълно нормално, облечен в дрехи. Малцината, които знаеха, че е робот, не му пречеха.

Създаде лаборатория в допълнителната стая, която пристрои към къщата, а библиотеката му нарасна.

Минаха години и един ден Пол го посети и каза:

– Жалко, че вече не се занимаваш с историята на роботите. Корпорацията „Ю. С. Роботс“ възприема радикално нова политика.

Пол бе остарял и увредените му очи бяха заменени с фотооптични клетки. В това отношение се беше приближил до Ендрю.

– Какво са направили? – интересува се Ендрю.

– Произвеждат компютри-централи, всъщност гигантски позитронни мозъци, с всеки от които са свързани чрез микровълни десетки до хиляди работи. Самите работи нямат мозъци. Те са само крайници на гигантския мозък и са физически отделени от него.

– Това по-ефикасно ли е?

– Фирмата твърди, че да. Смайт-Робъртсън създаде новото направление, преди да умре, и ми се струва, че това е удар по теб. „Ю. С. Роботс“ е решена да не произвежда работи, които могат да й създават неприятности като теб, и поради това разделя мозъка от тялото. Мозъкът няма да има тяло, което да иска да подмени; а тялото няма да има мозък, който да иска каквото и да било.

– Изумително е, Ендрю – продължи Пол, – какво влияние оказва ти върху историята на роботите. Твоят артистичен талант подтикна „Ю. С. Роботс“ да правят по-точни и по-специализирани работи; в резултат на твоето освобождаване се утвърди принципът за правата на роботите; настояването ти да получиш андроидно тяло накара корпорацията да раздели мозъка и тялото.

– Предполагам, че накрая корпорацията ще създаде огромен мозък,

който да управлява няколко милиона тела на работи. Всички яйца ще бъдат в една кошница. Опасно е. Съвсем не е правилно.

– Смятам, че си прав – съгласи се Пол, – но ми се струва, че няма да се осъществи поне до един век и аз няма да съм жив, за да го видя. Всъщност вероятно няма да доживея и до следващата година.

– Пол! – възкликна загрижено Ендрю.

– Ние сме смъртни, Ендрю – повдигна рамене Пол. – Не сме като теб. Не е от голямо значение, но е важно да те уверя в едно. Аз съм последното човешко същество от семейството Мартин. Има роднини по сребрена линия, но те не са от значение. Парите, които притежавам лично, ще бъдат оставени на твое име и доколкото човек уоже да предвиди бъдещето, ще бъдеш финансово осигурен.

– Не е необходимо – рече Ендрю с мъка. Той въобще не можа да свикне със смъртта на хората от семейство Мартин.

– Нека не спорим – поде Пол. – Така ще бъде. Сега над какво работиш?

– Конструирам система, която ще позволи на андрондите – на мене – да черпят енергия от изгарянето на въгледороди, а не от атомни батерии.

Пол повдигна вежди.

– Значи те ще дишат и ще ядат?

– Да.

– От колко време работиш в това направление?

– Доста отдавна, но ми се струва, че съм проектирал подходяща горивна камера за управлявано каталитично разграждане.

– Но защо, Ендрю? Атомната батерия е безкрайно по-добра.

– В някои отношения може би, но атомната батерия не е човешка.

15

Отне му доста време, но Ендрю разполагаше с време. Преди всичко не искаше да прави каквото и да е, преди Пол да умре спокойно.

Със смъртта на правнука на Сър Ендрю се почувства по-изложен на удари от враждебния свят и по тази причина с още по-голяма решителност продължи по пътя, който си бе избрал отдавна.

Но той всъщност не бе сам. Бе умрял един човек, но фирмата „Фейнголд и Мартин“ продължаваше да съществува, защото корпорациите, също като роботите, не умират. Фирмата имаше инструкции и ги следваше бездушно. Благодарение на попечителството и на адвокатската фирма Ендрю продължаваше да е богат. И заради голямата годишна сума, която получаваше от него, фирмата „Фейнголд и Мартин“ се зае с юридическите аспекти на новата горивна камера.

Когато настъпи времето Ендрю да посети „Ю. С. Роботс енд Мъкеникъл Мен“, той отиде сам. Веднъж бе ходил със Сър и веднъж с Пол. Този път, третия, беше сам и приличаше на човек.

„Ю. С. Роботс“ се бе променила. Производственият отдел бе преместен в голяма космическа станция, както бяха направили и с много други индустрии. С тях в Космоса бяха отишли и много работи. Самата Земя се превръщаше в нещо подобно на парк, населението ѝ се бе стабилизирало и поне една трета от близо единия милиард работи имаха собствени мозъци.

Директор на изследователския отдел бе Алвин Магдеску, с мургаво лице и тъмна коса, малка заострена брадичка, над кръста само с ивица на гърдите, както изискваше модата. Самият Ендрю бе облечен напълно по по-старата мода отпреди няколко десетилетия.

– Разбира се, че ви познавам и се радвам да ви видя – каза Магдеску. – Вие сте най-известното ни произведение и е жалко, че старият Смайт-Робъртсън е бил толкова зле настроен към вас. Бихме могли много добре да се сработим с вас.

– Това все още е възможно – заяви Ендрю.

– Не, не смятам, че е възможно. Отмина подходящото време. Имаме работи на Земята от повече от един век, но нещата се променят. Те ще се отправят към Космоса, а онези, които останат, няма да имат мозъци.

– Но аз продължавам да съществувам и ще остана на Земята.

– Вярно е, но у вас няма много от робота. Какво ново ще искате?

– Да стана още по-малко робот. Тъй като съм органичен, искам органичен източник на енергия. Ето тук имам планове...

Магдеску не ги разгледа набързо. В началото може и да бе имал подобно намерение, но постепенно се задълбочи в тях. По едно време каза:

– Забележително. Кой е измислил всичко това?

– Аз – отвърна Ендрю.

Магдеску вдигна внезапно очи към него и обясни:

– Това ще означава значителен ремонт на тялото ви, и то в процес на експериментиране, тъй като никой досега не се е опитвал да извърши подобно нещо. Съветвам ви да се откажете. Останете си както сте.

Лицето на Ендрю притежаваше ограничени възможности за мимика, но гласът му ясно изрази нетърпение.

– Доктор Магдеску, вие не разбирате същественото. Нямаме друг избор, освен да изпълните желанието ми. Ако подобно устройство може да се вгради в моето тяло, то ще може да се вгражда и в телата на хората. Тенденцията да се удължава човешкият живот чрез протезиращи устройства вече се очертава ясно. Не съществуват по-добри устройства от тези, които аз съм проектирал и продължавам да проектирам.

Мога да ви уведомя, че чрез фирмата „Фейнголд и Мартин“ аз притежавам патенти за тях. Ние имаме пълната възможност да се заемем сами да произвеждаме протезиращите устройства и да стигнем дотам, че да създаваме човешки същества с много от качествата на роботите. Тогава вашата дейност ще пострада.

Но ако вие се заемете с мене сега и се съгласите да вършите същото в бъдеще при подобни условия, ще получите разрешение да използвате патентите и необходимата технология както за производството на роботи, така и за изработване на протези за човешки същества. Начално разрешение, естествено, няма да получите, докато не бъде успешно завършена първата операция, и не измине достатъчно време, за да се установи, че тя е била успешна.

Ендрю почти не усети задръжките на Първия закон при строгите условия, които поставяше на човешкото същество. Бе се научил да мисли, че с течение на времето онова, което изглеждаше жестоко, се оказваше добро.

Магдеску беше смаян.

– Не съм аз, който може да реши подобно нещо – рече той. – Подобно решение трябва да се вземе от ръководството на корпорацията и за това е необходимо време.

– Аз мога да изчакам в разумен срок – съгласи се Ендрю, – но само в разумен срок. – И той със задоволство си помисли, че дори Пол не би могъл да се справи по-успешно.

16

Необходимото време не бе прекалено дълго и операцията се оказа успешна.

– Аз бях против операцията, Ендрю – каза му Магдеску, – но не по причините, които може би сте си помислили. Нямах да възразя срещу експеримента, ако се извършваше с някой друг. Не исках да рискувам вашия позитронен мозък. Сега, след като позитронните ви схеми взаимодействуват със симулирани нерви, вероятно ще бъде трудно да се запази непокътнат мозъкът, ако тялото се разстрои.

– Имам пълно доверие в способностите на хората от „Ю. С. Роботс“ – заяви Ендрю. – А сега вече мога да ям.

– Е, да, можете да пиете зехтин. От време на време горивната камера ще трябва да се прочиства, както вече ви обяснихме. Доста неприятно, струва ми се.

– Вероятно, но ако нямах намерение да продължа. Самопречистването не е невъзможно. Всъщност работя над устройство, което ще обработва твърди храни, в които ще има неразграждащи се фракции – несмилаеми материи, така да се каже, които ще трябва да се изхвърлят.

– Ще трябва да разработите и анус.

– Еквивалент.

– Какво друго, Ендрю?

– Всичко друго.

– Дори генитални органи?

– Доколкото съвпадат с плановете ми. Моето тяло представлява платно, върху което възнамерявам да нарисувам...

Магдеску изчака той да завърши изречението си, но след като това не стана, го довърши сам.

– Човек?

– Ще видим – отвърна Ендрю.

– Това е дребна амбиция, Ендрю. Вие сте по-добър от човек. От мига, в който предпочетохте органиката, вие сте започнали да слизате надолу.

– Мозъкът ми не е пострадал.

– Вярно е. Съгласен съм. Но, Ендрю, новият напредък в протезиращите устройства стана възможен благодарение на вашите патенти и те се продават под ваше име. Всички ви признават за изобретател и ви се

отдава дължимата почит – такъв, какъвто сте. Защо искате да продължите да играете с тялото си?

Ендрю не отговори.

Почестите не закъсняха. Той прие да членува в няколко научни дружества, включително и в едно, посветено на новата наука, която той бе създал; науката, която бе нарекъл робиобиология, но бе преименувана в протезология.

На сто и петдесет годишнината от конструирането му „Ю. С. Роботс“ даде вечеря в негова чест. И ако Ендрю разкри някаква ирония в това, той си премълча.

Алвин Магдеску се бе пенсионирил, но дойде, за да председателствува вечерята. Сам той бе на деветдесет и четири години и все още беше жив, защото имаше протезиращи устройства, които между другото изпълняваха функциите на черния дроб и бъбреците. Вечерята достигна връхната си точка, когато Магдеску след кратка и емоционална реч вдигна чаша в чест на „сто и петдесет годишния робот“.

Лицевите мускули на Ендрю бяха конструирани отново, така че можеха да придават различни изражения на лицето му, но по време на цялата церемония той остана тържествено безучастен. Не му харесваше да бъде сто и петдесет годишният робот.

Накрая протезологията отведе Ендрю от Земята. През десетилетията след честването на сто и петдесет годишнината Луната се бе превърнала в свят, по-земен във всяко отношение от самата Земя, с изключение на гравитационното притегляне и гъсто населените градове в недрата ѝ.

Там протезиращите устройства трябваше да се изработят, като се взима предвид по-слабото притегляне и поради това Ендрю прекара пет години на Луната, където работи с местните протезолози, за да направи необходимите изменения. Когато не работеше, той се разхождаше сред населението от роботи, всеки от които се отнасяше към него с присъщото им спрямо хората раболепие.

Върна се на сравнително скучната и тиха Земя и посети бюрото на „Фейнголд и Мартин“, за да съобщи, че се е завърнал.

Сегашният ръководител на фирмата, Саймън Дилонг, се изненада.

– Съобщиха ни, че се връщате, Ендрю (едва не каза „мистър Мартин“), но ви очаквахме едва следващата седмица.

– Изчерпа ми се търпението – заяви рязко Ендрю. Искаше веднага да стигне до съществения въпрос. – На Луната, Саймън, бях ръководител на изследователски екип от двадесет учени – хора. Издавах заповеди, на които никой не противоречеше. Лунните роботи ме почитаха като човек. Защо тогава не съм човешко същество?

В погледа на Дилонг блесна искрица на предпазливост.

– Съпи Ендрю, както току-що сам обяснихте, към вас се отнасят като към човешко същество и роботите, и хората. В такъв случай вие сте човешко същество де факто – каза той.

– Да бъде човешко същество де факто не е достатъчно. Искам не само да се отнасят към мен като към човешко същество, но и по закон да бъде човек. Да бъде човешко същество де юре.

– Това е друг въпрос – отвърна Дилонг. – Ще се сблъскаме с човешките предразсъдъци и с несъмнения факт, че колкото и да приличате на човешко същество, вие не сте човек.

– В какво отношение не съм? – попита Ендрю. – Външността ми е човешка и вътрешните ми органи са еквивалентни на човешките. Всъщност вътрешните ми органи са еднакви с протезите на много хора. Имам артистичен, литературен и научен принос за човешката култура не по-

малко от който и да е жив понастоящем човек. Какво повече може да се иска?

– Аз лично не бих искал нищо повече. Бедата е, че ще бъде необходим декрет на Световното законодателно тяло, за да ви определи за човешко същество. Искрено казано, не вярвам това да стане.

– С кого от законодателното тяло бих могъл да говоря?

– Може би с председателя на Комитета по наука и техника.

– Можете ли да ми уредите среща с него?

– Но вие съвсем не се нуждаете от посредник. С вашето положение можете...

– Не. Вие ще уредите срещата – Ендрю дори не осъзна, че дава пряка заповед на човешко същество. На Луната бе свикнал да го прави. – Искам той да знае, че фирмата „Фейнголд и Мартин“ ме подкрепя напълно по въпроса.

– Добре, но...

– Пълна подкрепа, Саймън. В продължение на сто седемдесет и три години по един или друг начин съм допринесъл за благото на фирмата. В миналото съм имал известни задължения към един или друг член на фирмата. Но сега нямам. Сега е по-скоро обратното и аз искам да си прибера дължимото.

– Ще направя каквото мога – съгласи се Дилонг.

18

Председателят на Комитета по наука и техника произхождаше от Източна Азия и беше жена. Казваше се Чи Ли Синг и прозрачните й одежди (затъмняващи онова, което тя не искаше да излага на показ) я караха да изглежда, сякаш бе опакована в луксозна пластмасова обвивка.

– Съчувствам на желанието ви да получите пълни човешки права – каза му тя. – В миналото е имало времена, когато групи от човешкото население са водили борби за пълни човешки права. Но какви права можете да искате вие, които да ви липсват?

– Толкова просто нещо – като правото ми на собствен живот. Роботът може да бъде разглобен по всяко време.

– Човекът може да бъде екзекутиран по всяко време.

– Екзекуцията може да бъде резултат само на законен процес. За разглобяването ми не е необходим никакъв процес. За да приключи съществуването ми, е достатъчна само думата на някой властен човек. Освен това... освен това... – Ендрю отчаяно се опитваше да не покаже никакви признаци на гореща молба, но грижливо конструираните устройства за човешки израз на лицето му и тонът на гласа му го издадоха. – Истината е, че искам да бъда човек. От шест поколения човешки същества го искам.

Ли Синг го погледна със съчувствие в тъмните си очи.

– Законодателите могат да приемат закон, с който да ви обявят за човек – те могат да приемат закон, с който да обявят за човек каменна статуя. Но дали ще направят това, е еднакво вероятно и в двата случая. Законодателите са хора като всички други и у тях винаги съществува известно подозрение към роботите.

– Дори сега?

– Дори сега. Всички ще се съгласим, че сте заслужили наградата да бъдете човек, но ще остане опасението от създаването на нежелателен прецедент.

– Какъв прецедент? Аз съм единственият свободен робот, единственият от моя вид и никога няма да има втори. Можете да се осведомите от „Ю. С. Роботс“.

– „Никога“ е дълго време, Ендрю... или ако предпочитате, мистър Мартин... тъй като лично аз с удоволствие ще ви приветствам като

човек. Ще се уверите, че повечето законодатели няма да пожелаят да създадат прецедент, колкото и незначителен да е той. Мистър Мартин, съчувствам ви, но не мога да ви вдъхна надежда. Всъщност... – Тя се облегна и сбърчи чело. – Всъщност, ако спорът се разгорещи, може да се породи желание както в законодателното тяло, така и извън него да ви разглобят, както сам споменахте. Може би дилемата би се разрешила най-лесно, като ви премахнат. Обмислете тази възможност, преди да продължите постъпките си.

– Никой ли няма да се сети за техниката на протезологията, нещо, което е напълно моя заслуга? – запита Ендрю.

– Може да изглежда жестоко, но едва ли ще се сетят. И дори да си припомнят, ще го използват срещу вас. Ще кажат, че сте го направили само за собствена изгода. Ще кажат, че е част от кампания за роботизиране на хора или очовечаване на роботите; и в двата случая със зли намерения. Никога не сте участвали в политическа кампания на омраза, мистър Мартин, и ще ви кажа, че ще се превърнете в обект на такива клевети, каквито нито вие, нито аз бихме могли да допуснем, че съществуват, но ще има хора, които ще им повярват. Мистър Мартин, живеете си спокойно живота.

Тя се изправи и пред седналата фигура на Ендрю изглеждаше дребна, почти дете.

– Ако реша да се боря за човешки права, ще бъдете ли на моя страна? – попита Ендрю.

Тя се замисли и след това рече:

– Ще бъда... доколкото мога. Ако по някое време това становище може да заплаши политическото ми бъдеще, ще трябва да ви изоставя, тъй като не става въпрос за принцип на който държа. Опитвам се да бъда честна спрямо вас.

– Благодаря ви, и аз не искам повече. Възнамерявам да изведа борбата докрай, каквито и да са последствията, и ще ви моля за помощ до тогава, докато можете да ми помагате.

19

Не се стигна до открито стълкновение. „Фейнголд и Мартин“ съветваха да се проявява търпение, а Ендрю мрачно мърмореше, че притежава неизчерпаеми запаси от него. „Фейнголд и Мартин“ подеха кампания да стеснят и ограничат зоната на конфликта.

Те започнаха съдебен процес за отказ да се заплати дълг на човек с изкуствено сърце, като се основаха, че притежанието на орган-робот го прави „нечовек“, а заедно с това премахва конституционните му права на човек.

Те водиха умела и упорита борба, като губеха на всеки етап, но по такъв начин, че решенията бяха колкото е възможно по-обхватни, а след това ги обжалваха пред Световния съд.

Борбата отне години и много пари.

Когато бе съобщено окончателното решение, Дилонг уреди отпразнуване на юридическото поражение. По този случай, естествено, Ендрю присъствуваше в бюрото на фирмата.

– Постигнахме две неща, Ендрю – обясни Дилонг, – и двете са добри. Първо, установихме факта, че колкото и да са изкуствените части в човешкото тяло, то не престава поради това да бъде човешко тяло. Второ, заангажирахме общественото мнение по въпроса по такъв начин, че то е изцяло за широко разбиране на принадлежността към човечеството, тъй като не съществува човешко същество, което да не се надява да получи някоя и друга протеза, ако с това ще удължи живота си.

– Смятате ли, че сега законодателите ще ми дадат моя човешки статут? – попита Ендрю.

Дилонг не изглеждаше уверен.

– По този въпрос не мога да бъда оптимист. Остава един орган, който бе използван от Световния съд като критерий за принадлежност към човешкия род. Човешките същества имат мозък от органични клетки, а роботите – платиново-иридиев позитронен мозък, ако въобще притежават такъв... а вие имате позитронен мозък. Не, Ендрю, не ме гледайте с такъв поглед. Все още ни липсват достатъчно познания, за да дублираме работата на органичния мозък с изкуствени структури, достатъчно близки до органичния тип, за да попаднат в рамките на решението на Световния съд. Дори и вие не можете да го постигнете.

– В такъв случай какво трябва да направим?

– Да се опитаме, естествено. Ли Синг ще бъде на наша страна, а и някои от другите законодатели. Несъмнено президентът ще тръгне с мнозинството.

– Имаме ли мнозинство?

– О, не. Но бихме могли да се надяваме, ако обикновените хора се съгласят широкото им разбиране на принадлежността към човечеството да включи и вас. Вероятността е малка, признавам, но ако не искате да се откажете, ще трябва да рискуваме.

– Не желая да се отказвам.

Народната представителка Ли Синг беше значително по-стара, отколкото когато Ендрю се запозна с нея. Прозрачните ѝ одежди отдавна бяха захвърлени. Косата ѝ сега бе ниско остригана, а дрехите ѝ тръбообразни. А Ендрю все още се придържаше, доколкото можеше, в границите на разумния вкус, към дрехи по модата, която властваше, когато бе започнал да се облича преди един век.

– Стигнахме, докъдето можахме, Ендрю – каза му тя, – след почивката ще опитаме още веднъж, но, честно казано, поражението ни е сигурно и цялата работа ще трябва да се изостави. Всичките ми усилия напоследък ми спечелиха само сигурно поражение при предстоящите избори.

– Зная – рече Ендрю – и това ме натъжава. Навремето казахте, че ще ме изоставите, ако се стигне дотам. Защо не го направихте?

– Човек може да променя решенията си. Някак си цената да ви изоставя стана по-голяма от тази, която бях готова да платя за още един мандат. И без това вече съм в законодателството повече от четвърт век. Достатъчно е.

– Няма ли начин да променим схващанията, Чи?

– Променихме схващанията на всички, които се поддават на убеждение. Останалите – мнозинството, не могат да се помръднат от емоционалните си антипатии.

– Емоционалната антипатия не може да бъде причина, за да гласуваш по един или друг начин.

– Зная, Ендрю, но те не изтъкват емоционалната антипатия като причина.

– Щом всичко се свежда до мозъка – поде предпазливо Ендрю, – трябва ли да стесним въпроса само до клетки срещу позитрони? Не бихме ли могли да ги принудим да дадат функционална дефиниция? Трябва ли да казваме, че даден мозък е съставен от това или онова? Не можем ли да кажем, че даден мозък е нещо – каквото и да е, – което е способно на определено ниво мисъл?

– Няма да мине – рече Ли Синг. – Вашият мозък е изработен от хора, а човешкият не е. Вашият мозък е произведен, а човешкият е израсъл. За всяко човешко същество, което желае да запази преградата между себе си и робота, тези разлики са стоманена стена, висока и дебела

цял километър.

– Ако можем да се доберем до източника на антипатията им... до самия източник.

– След всичките тези години – тъжно го прекъсна Ли Синг – все още се опитвате да разберете човешките същества. Бедни Ендрю, не се гневете, но именно роботът у вас ви подвежда в тази посока.

– Не зная – поде Ендрю. – Да можем само... да се реша...

1. (реприза)

Ако можеше да се реши...

Отдавна бе разбрал, че е възможно да се стигне до това, и ето че накрая беше при хирурга. Бе намерил достатъчно опитен специалист за необходимата операция, което означаваше хирург робот, защото не можеше по този въпрос да се довери на човек – нито на способностите му, нито на убежденията му.

Хирургът не би могъл да извърши операцията на човешко същество – затова Ендрю, след като отложи мига на решение с тъжни размисли, които отразяваха вътрешната му обърканост, отстрани Първия закон, като каза:

– Аз също съм робот.

После добави така твърдо, както се бе научил да се обръща дори към човешки същества през тези последни десетилетия.

– Заповядвам ти да извършиш операцията върху мен.

При отсъствието на Първия закон така твърдо дадената заповед от същество, което толкова приличаше на човек, задействува достатъчно Втория закон и денят се увенча с успех.

21

Ендрю беше уверен, че слабостта, която чувствуваше, е въображаема. Беше се възстановил от операцията. Въпреки това се облягаше, колкото е възможно по-незабележимо, на стената. Ако седнеше, щеше да се издаде.

– Окончателното гласуване ще се проведе тази седмица, Ендрю – уведоми го Ли Синг. – Не можех да го отлагам повече и сигурно ще загубим... И това е краят, Ендрю.

– Благодаря ви за уелото забавяне – отвърна Ендрю. – То ми даде необходимото време и аз приех известен риск, който беше наложителен.

– Какъв риск? – попита загрижено Ли Синг.

– Не можех да кажа нито на вас, нито на хората от „Фейнголд и Мартин“. Бях сигурен, че ще ме спрете. Виждате ли, щом спорът се свежда до мозъка, не е ли основната разлика въпросът за безсмъртието? Същност кого го е грижа как изглежда мозъкът, как е създаден или как е оформен? От значение е само, че мозъчните клетки умират; трябва да умрат. Дори всеки друг орган в тялото да е здрав или да бъде заменен, мозъчните клетки, които не могат да се подменят, без да променят и следователно да убият личността, все някога трябва да умрат. Моите позитронни клетки продължават да работят вече близо два века без забележими увреждания и ще издържат още векове. Не е ли това основната преграда? Човешките същества могат да търпят безсмъртен робот, защото не е от значение колко ще живее дадена машина. Те не могат да понесат обаче безсмъртно човешко същество, защото собствената им смъртност може да се понася само докато е всеобща. И по тази причина няма да ме обявят за човешко същество.

– Накъде избивате, Ендрю? – заинтересува се Ли Синг.

– Отстраних този проблем. Преди няколко десетилетия позитронният ми мозък бе съединен с органични нерви. Сега с една последна операция връзките бяха подредени по такъв начин, че бавно – много бавно – потенциалната енергия на позитронните ми клетки изтича.

За миг набръчканото лице на Ли Синг не промени изражението си. След това тя стисна устни.

– Нима сте уредили собствената си смърт, Ендрю? Това е невъзможно. Нарушава Третия закон.

– Не – обясни Ендрю. – Направих избор между смъртта на тялото

ми и смъртта на стремежите и желанията ми. Да оставя тялото ми да живее за сметка на по-страшната смърт – това би нарушило Третия закон.

Ли Синг го хвана за ръката, сякаш се готвеше да го разтърси. Но не го направи.

– Ендрю, няма да има полза. Върнете се към старото положение.

– Не е възможно. Бяха направени твърде много увреждания. Остава ми да живея около една година – малко повече или малко по-малко. Ще доживея двестагодишнината от построяването ми. Проявих достатъчна слабост, за да го уредя.

– Нима си заслужава? Ендрю, вие сте глупак.

– Ако с това спечеля принадлежност към човечеството, ще си струва. Ако не – ще доведе до края на борбата и пак ще си заслужава.

И тогава Ли Синг направи нещо, с което и сама себе си изненада. Започна тихичко да плаче.

22

Беше странно как тази последна постъпка допадна на въображението на хората. Всичко, което Ендрю бе сторил дотогава, не успя да промени решението им. Но накрая той бе приел дори смъртта, за да се превърне в човек, и жертвата бе твърде голяма, за да се отхвърли.

Напълно съзнателно бе определено окончателната церемония да се състои в деня на двестагодишнината. Световният президент трябваше да подпише акта и да му даде законна сила, а церемонията щеше да се предава по световната телевизионна мрежа и да се излъчи за Лунната държава и дори за Марсианската колония.

Ендрю беше в стол за инвалиди. Все още можеше да ходи, но му беше трудно.

Докато цялото човечество го наблюдаваше, световният президент заяви:

– Преди петдесет години вас ви обявиха за сто и петдесет годишния робот, Ендрю. – След кратка пауза и с по-тържествен тон той продължи. – Днес ние ви обявяваме за двестагодишния човек, мистър Мартин.

А Ендрю усмихнат протегна ръка, за да разтърси ръката на президента.

23

Както си лежеше в леглото, мислите на Ендрю бавно чезнеха.

Той отчаяно се мъчеше да ги задържи. Човек! Той беше човек! Искаше това да бъде последната му мисъл. Искаше да се разпадне... да умре с нея.

Отвори още веднъж очи и за последен път разпозна Ли Синг, която беше тържествено край него. Имаше и други, но те бяха само сенки, неразличими сенки. Сред общата сивота изпъкваше единствено Ли Синг. Бавно, сантиметър по сантиметър, той ѝ подаде ръка и едва усети как тя я пое.

Образът ѝ избледняваше пред очите му, докато изтичаха и последните му мисли.

Но преди да избледнее напълно, една последна случайна мисъл се мярна в съзнанието му и се задържа за миг, преди всичко да свърши.

– Малка мис – прошепна той толкова тихо, че никой не го чу.

КРАЙ

© 1956 Айзък Азимов
© 1989 Александър Хрусанов, превод от английски

Isaac Asimov
The Bicentennial Man, 1956

Източник: <http://sfbg.us>

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/1140>]